

La pagesia de remença i la Sentència arbitral de Guadalupe¹

Alguns pocs historiadors aconseguen ser referents en diverses temàtiques i cronologies. Sens dubte, Eva Serra era una d'ells. Tot i ser modernista, és difícil que els medievalistes no haguem de llegir els seus treballs si ens dediquem a determinades qüestions, com ara les institucions del país, la propietat de la terra, el règim senyorial o feudal o el conflicte remença, entre d'altres. La seva visió, que superava les cotilles cronològiques, li permetia veure els processos amb una llarga durada.

Eva Serra va tractar en diverses ocasions el «conflicte» o «plet» remença i, més especialment, la relació entre els pagesos i els senyors i la seva suposada resolució amb la Sentència arbitral de Guadalupe. De bon principi, hi va dedicar part de la seva tesi doctoral. Ara bé, després, i en unes quantes ocasions, va anar «tornant-hi a pensar», parafrasejant-la. Tot plegat explica que actualment sigui impossible tractar la problemàtica remença sense haver llegit allò que va escriure sobre la qüestió, i les seves hipòtesis segueixen sobre les nostres taules.²

Des dels estudis de Jaume Vicens Vives sobre els remences, un dels principals replantejaments globals de les seves hipòtesis va venir d'Eva Serra, que va manifestar discrepància amb gairebé tot el que sustentava Vicens. De fet, va proposar

1. Aquest article s'ha elaborat en el marc dels projectes HAR2014-54891-P i CLT009/18/00046, i en el Grup de Recerca en Estudis Medievals d'Art, Història, Paleografia i Arqueologia (MAHPA) de la Universitat de Barcelona.

2. Eva SERRA, «El règim feudal català abans i després de la Sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques* (Barcelona), núm. 10 (1980), p. 17-33; «El règim senyorial: recomposició del sistema feudal», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 26 (1980), p. 34-41; «Remences: una ocasió per tornar-hi a pensar», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 93 (1986), p. 46-52; *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII: Baronia de Sentmenat: 1590-1729*, Barcelona, Crítica, 1988.

una explicació molt diferent des de la mateixa base de tot el conflicte remença: qui hi va participar, què es pretenia, com es va materialitzar i com es va resoldre, si és que es va resoldre.

REMENCES O PAGESOS?

Per començar, Eva Serra afirmava que no s'havia de parlar de guerres remences, sinó de guerres pageses. Al seu entendre, els enfrontaments bèl·lics no van ser protagonitzats només per remences, sinó per tota mena de pagesos i altres persones de diverses condicions. I això partint de la consideració que no eren el mateix els «homes propis, solius i afocats» que els pagesos de remença. Per a ella, els primers no havien d'estar necessàriament sotmesos als mals usos i a la servitud. A més, afirmava que alguns dels nuclis més actius durant els enfrontaments armats precisament eren habitats majoritàriament per homes propis, solius i afocats, i no pas per remences. Val a dir que ho feia referint-se sobretot a documentació de l'època moderna, és a dir, després de la solució de Guadalupe, i no tant a la medieval. No obstant això, un temps abans, en la seva publicació sobre la Guerra dels Segadors, afirmava que, al segle XVII, «la immensa majoria dels pagesos catalans eren antics remences».³

Aquesta distinció semàntica —diria jo— però clau va ser rebatuda per Josep Maria Salrach,⁴ que afirmava que, especialment des del segle XIII, els juristes encapçalats per Pere Albert equiparaven ambdues situacions. El cert és que les recerques posteriors sobre els temps medievals han confirmat que és difícil distingir les dues denominacions a la Catalunya Vella, qüestió no tan clara a la Catalunya Nova. Els remences rarament reconeixien que ho eren, mentre que sí que solien especificar que eren homes propis, solius i afocats.⁵ No hi ha dubte que la proposta era engrescadora i innovadora, i seguim tenint-la ben present per les implicacions i diferències geogràfiques o cronològiques que pot comportar.

En qualsevol cas, i aquí rau la seva importància, Eva Serra va cridar l'atenció sobre la diversitat de la condició jurídica i de qualsevol altra mena dels protagonistes de l'alçament, un matís fonamental en la comprensió de tot l'afer.

Ara bé, tot i que encara coneixem el conflicte obert només gràcies a Vicens

3. Allà mateix afirmava que el «problema remença» va ser resolt per Ferran II. Vegeu EVA SERRA, *La Guerra dels Segadors*, Barcelona, Bruguera, 1966, p. 14 i 15.

4. Josep Maria SALRACH, «La pesta negra i els orígens del problema remença. L'estat de la qüestió», a *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, CSIC, 1989, p. 13-34.

5. Rosa LLUCH BRAMON, *Els remences: La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*, Girona, AHR i Universitat de Girona, 2005; Gaspar FELIU, *La llarga nit feudal: Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*, València, Universitat de València, 2010.

Vives, crec que parlar de guerres pageses és prou encertat, malgrat que no bandejaria que fonamentalment va ser un conflicte protagonitzat i liderat per remences. Això no exclou que molt probablement, ja des d'abans de l'alçament armat, hi haguessin implicats, i amb responsabilitats, molts pagesos que eren lliures. Caldria precisar, però, si eren lliures, perquè ni tan sols posseïen un mas o terres que els requerissin la servitud. No cal dir que els seus motius serien ben diferents dels dels remences benestants, i potser perseguirien més un canvi de sistema o un millor acomodament, tal com també considerava Eva Serra.

LLIBERTAT O CANVI DE SISTEMA?

En aquest sentit, i també en clara discrepància amb Vicens, Eva Serra considerava que el que es perseguia en els enfrontaments bèl·lics, així com en tot el procés pacífic anterior, no era només la llibertat, la desaparició dels mals usos i tot el que portava aparellada la servitud, sinó que els objectius pagesos eren molt més ambiciosos. Pretenien no haver d'abonar cap mena de cens sobre la terra ni cap pagament derivat del règim feudal, que indissimuladament volien desmantellar. Per a ella, des de 1450, les demandes pageses pretenien la redempció dels mals usos, però també la liquidació dels drets senyorials o feudals que pesaven sobre la terra. Per cert, cal afegir que utilitzava l'expressió «règim feudal», sovint alternant-la amb «règim senyorial».

En diverses ocasions, els remences van proclamar l'abolició dels censos i, de fet, els van deixar de pagar, com a mínim en el període de conflicte obert, tot i que també abans. Així es reconeix implícitament en el Projecte de Concòrdia de 1462, en el capítol 17 del qual, per exemple, els remences demanaven que s'aixequessin les excomunionis decretades per no pagar censos o altres prestacions.⁶ Per cert, en opinió d'Eva Serra, aquesta «concòrdia de Barcelona de 1462-1463 hauria conclòs el plet remença o pagès [...] sense el rei un quart de segle abans».⁷ Jo ho compar-teixo plenament i afegeixo que sense més violències i víctimes.

En qualsevol cas, allò que per a Vicens havien estat només demandes demagògiques del grup més radical dels remences, per a Eva Serra era una situació generalitzada i comuna a tots els pagesos, fos quina fos la seva condició jurídica. En aquest sentit, a més, canviava el pes de la implicació pagesa. Aquella minoria de remences que eren titllats per Jaume Vicens com a extremistes o radicals que no

6. Rosa LLUCH BRAMON, «Las demandas de los remensas catalanes (1380-1462)», a *Formas de protesta, movilización y lucha política en la baja edad media: lenguajes, discursos, repertorios e imaginarios sociales*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2014.

7. Eva SERRA, «Vicens Vives i el pactisme», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens i Vives*, Galerada, 2010.

volien continuar pagant les prestacions acostumades als senyors, eren, segons Eva Serra, la majoria dels pagesos implicats en el conflicte. Tanmateix, en aquest punt no puc deixar de citar Gaspar Feliu, quan afirma que «ningú no està en disposició de comptar el pes d'uns i altres i la seva variació en el temps, però del comportament de la major part dels síndics elegits pels pobles no sembla que se'n pugui deduir una postura extremista».⁸

Per tot plegat, segons Eva Serra, la guerra la va liderar i protagonitzar una classe econòmica que s'havia rebel·lat amb l'objectiu de lluitar contra tots els drets i les càrregues senyoriales que gravaven les persones i el conjunt de terres i masos de tots els pagesos, independentment de la seva condició jurídica. No només volien ser lliures, sinó que volien canviar el sistema.

Més recentment, Eva Serra ratificava que «la lluita contra els mals usos no havia estat l'única reivindicació pagesa, sinó també la lluita pel domini directe en el marc de l'emergència de la diferenciació social pagesa».⁹ Cal recalcar que, a més, ens impellia a seguir treballant en un altre detall fonamental, en assenyalar que «hi hagué pagesos a una i altra banda del conflicte»,¹⁰ i és cert que encara no hem fet aquests deures, que probablement poden aportar una llum determinant a la nostra comprensió de tot el conflicte. Podem arribar a quantificar i conèixer els pagesos que es van situar a favor dels senyors? Per què ho van fer? Com? Van rebre compensacions, tant abans com després de 1486?

UNA O DUES GUERRES?

A mesura que avançaven les recerques, les pròpies i les d'altres, Eva Serra va acabar discrepant també sobre el fet que es tractés de dos conflictes armats diferents i diferenciats. Ben al contrari, al seu parer, es tractaria d'un mateix enfrontament obert amb diversos líders i diversos episodis espaiats en el temps. Per això, va afirmar que, des de la perspectiva pagesa, «hauríem de començar a veure-ho tot com un sol moviment, independentment dels ritmes i els cabdills». En realitat, feia un pas més enllà i qualificava tot el procés de «revolució pagesa».¹¹

Actualment, aquesta percepció dels dos alçaments com a dues parts d'un mateix procés és majoritària; així, considerem que es tracta d'una única «guerra» o d'una

8. Gaspar FELIU, «Els continguts de la Sentència de Guadalupe i els malentesos que ha generat», a *Actes del VI Seminari d'Estudis Medievals*, Hostalric, en premsa.

9. Eva SERRA, «Un quart de segle d'història moderna de Catalunya: balanç historiogràfic aproximatiu», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), núm. 25 (2014), p. 306-307.

10. Eva SERRA, «Vicens Vives i els remences. Tornar-hi a pensar», *Pedralbes* (Barcelona), núm. 30 (2010), p. 110.

11. Eva SERRA, «Vicens Vives i el pactisme», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió...*, p. 113 i 116.

«revolta».¹² Com que seguim basant-nos fonamentalment en l'obra de Vicens sobre el període bèl·lic, no cal dir que comença a ser hora de tenir un bon estudi que replantegi tot el conflicte violent obert en vista de les noves hipòtesis i consideracions.

LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE GUADALUPE

Eva Serra considerava que la Sentència arbitral de Guadalupe va suposar el fracàs de les pretensions pageses o, en qualsevol cas, que no hauria de ser considerada com un triomf pagès. La seva valoració de la Sentència no era gaire positiva, a diferència del que pensaven la majoria d'historiadors medievalistes fins llavors. Per a ella, el que havia provocat l'arbitratge reial era una redefinició, una recomposició i un reforçament del sistema feudal, que garantia els drets dels senyors sobre les terres i també sobre les persones que hi vivien i hi treballaven. Deia que «el rei [Ferran] no estava tan lluny de les institucions en matèria senyorial»¹³ i, per això, representava els seus propis interessos i mai no va atacar les rendes de la terra.

No hi ha dubte que les càrregues feudals sobre la terra es van mantenir intactes i, fins i tot, van augmentar, perquè es va aprofitar la Sentència per confirmar els drets dels senyors, alguns dels quals havien caigut en desús. El cert és que algunes senyories van tornar a exigir prestacions al segle XVI que no demanaven des de finals del segle XIV.¹⁴

Així mateix, també és cert que les violències pageses i la conflictivitat social es van mantenir durant els segles moderns entre senyors i pagesos, precisament al voltant dels censos sobre la terra.¹⁵ En aquest sentit, a més, i segons Eva Serra, tota la legislació agrària posterior a la Sentència va anar encaminada a la defensa del règim feudal. Al meu parer, això implicaria que no tot hauria quedat tan reforçat a Guadalupe o, encara més, que les senyories ja no tenien prou força per fer-se respectar, ni tan sols després del seu suposat triomf. La veritat és que penso que, com

12. Vegeu, per exemple, Xavier MARCÓ i MASFERRER, *Homes, dones i masos de la Vall d'Aro a la segona meitat del segle XV. Aproximació prosopogràfica a una comunitat rural en temps de guerra i de revolta*, treball de recerca de doctorat, Universitat de Girona, 2007.

13. Eva SERRA, «Vicens Vives i el pactisme», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió...*, p. 117.

14. Pere GIFRE i Rosa LLUCH, «Continuïtats del mas català abans i després de la Sentència arbitral de Guadalupe (segles XV-XVI)», a *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII): Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*, Barcelona, CSIC, 2001, p. 593-610.

15. No obstant això, diu Valentí Gual que «certament fins ara no és possible d'establir una línia conductora entre episodis que s'ofereixen inconnexos, però això no desvirtua l'afirmació del conflicte». Vegeu Valentí GUAL, «Les conseqüències de la Sentència arbitral de Guadalupe», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens i Vives*, Galerada, 2010, p. 134; Núria SALES, *De Tuïr a Catarroja: estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2002.

a mínim des del segle XIII, les senyories tenien serioses dificultats per imposar-se sobre els seus propis pagesos, remences o no, i aquest detall contribueix a explicar que les Corts estiguessin cada cop més a la defensiva.¹⁶

La consideració que tenia Eva Serra de la Sentència com a «recomposició del sistema feudal»¹⁷ ha estat confirmada, ampliada i compartida. En primer lloc, i al seu costat, per Núria Sales, que considerava que havia implicat el triomf del castell sobre el mas.¹⁸ En segon lloc, també per alguns dels seus deixebles, com ara Pere Gifre o Imma Muxella,¹⁹ però també per Josep Fernández Trabal.²⁰ Pere Gifre ho manifesta amb claredat quan afirma que «si bé la Sentència arbitral de Guadalupe va comportar l'alliberament de la servitud i la fi dels mals usos, d'altra banda va suposar la reafirmació del complex emfitèutic-feudal».²¹ Al seu parer, els senyors van resultar molt beneficiats de la Sentència de 1486.

Tanmateix, si comparem el contingut de la Sentència de Guadalupe amb la de Celada, dictada pel mateix Ferran II l'any 1497, aquest indubtable afavoriment del monarca envers els senyors no sembla tan clar. En aquell cas, volent pacificar l'aixecament violent dels vassalls de la senyoria d'Ariza, el rei es va situar obertament a favor de Guillén de Palafox i va ratificar i confirmar el poder senyorial i el règim feudal per davant de les reclamacions pageses, i el conflicte es va anar allargant fins al segle XIX. Tot plegat, amb «una duresa i una claredat en favor dels senyors que no apareixen a Guadalupe».²² D'altra banda, la Sentència de Guadalupe va suposar l'abolició dels mals usos i la servitud, i els remences havien estat més de cent anys demanant precisament això.

16. Rosa LLUCH, «Possit ire et redire quo voluerit libere. Els esforços senyorials per evitar la mobilitat dels remences (segles XIII-XV)», a *Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali dall'Italia nord-occidentale alla Catalogna*, Cherasco, Università di Torino i Centro Internazionale di Studi Sugli Inseguimenti medievali, 2015, p. 155-175.

17. Eva SERRA, «El règim feudal català abans i després de la Sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques* (Barcelona), núm. 10 (1980), p. 34-41.

18. Núria SALES, «Guadalupe 1486, triomf del mas sobre el castell?», *Revista de Catalunya* (Barcelona), núm. 13 (1987), p. 53-63.

19. Imma MUXELLA, *La Terra en guerra: L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2013.

20. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «El conflicte remença a la Catalunya del segle XV (1388-1486)», *Afers* (Catarroja), núm. 42-43 (2002), p. 587-624.

21. Pere GIFRE, *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (Vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2012, p. 22.

22. Guillermo REDONDO VEINTEMILLAS i Esteban SARASA SÁNCHEZ, «El señorío de Ariza de la familia Palafox y la Sentencia de Celada (Alteraciones campesinas y triunfo señorial en el tránsito de la Edad Media a la Moderna)», *Revista de Historia Jerónimo Zurita* (Saragossa), núm. 58 (1988), p. 31-50 (la citació és de la p. 42); Gregorio COLÁS LATORRE, «Fernando II y el mundo señorial aragonés», a Esteban SARASA, *Fernando II de Aragón, el Rey Católico*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1996, p. 262 i s.; Rosa LLUCH BRAMON, «Ferran II i els remences», a Ernest BELENGUER I CEBRIÀ (ed.), *Ferran II i la Corona d'Aragó*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2018, p. 159-175.

Ara com ara, i valorant com valorem la Sentència arbitral de Guadalupe, penso que tots estariem d'acord amb Gaspar Feliu quan afirma que «va posar fi a un llarg període d'enfrontaments entre propietaris o senyors del domini directe i remences, posseïdors del domini útil de la terra»,²³ la qual cosa no vol dir, tornant a les afirmacions d'Eva Serra, que acabés una història, sinó un capítol, que va continuar amb diferències, més o menys notables en funció dels aspectes en els quals ens fem, al llarg dels segles posteriors. Per a ella, Guadalupe no va suposar la pau al camp català, perquè no tots els pagesos van estar d'acord amb el contingut de la Sentència i, per això, van continuar algunes violències. Tot i això, afegeixo, els que van voler van obtenir la llibertat a canvi d'un pagament econòmic a llurs senyories.

LA MONARQUIA I ELS REMENCES

Abans d'acabar, cal tractar el paper de la monarquia en tot el conflicte remença. La participació i implicació directa dels reis catalans, també els Trastàmara, ha suscitat moltes divergències entre els historiadors. Segons Vicens, la seva posició a favor dels remences era indiscutible, especialment en el cas del rei Ferran, que va resoldre magníficament bé el conflicte remença. Per a d'altres, va governar contra els interessos dels pagesos catalans. De fet, en el que sembla que tots ens posaríem d'acord és que la fi del conflicte pagès obert va ser arbitrada per la monarquia, que, pel mateix preu, va reforçar el seu paper.

Ara bé, els monarques van utilitzar les demandes remences en funció dels seus propis interessos. La mateixa Eva Serra s'inclinava a destacar la política oscil·lant de la monarquia, seguint l'estela de Santiago Sobrequés²⁴ —interessada i perillosa, diria jo—, i com en diverses ocasions es van situar a favor dels remences i d'altres a favor dels estaments. Així mateix ho confirma Ernest Belenguier quan assegura que la política dels Trastàmara va patir «altibajos».²⁵ De fet, Eva Serra ho afirmava amb rotunditat: «no es pot pensar en termes de reis filoremences» i «per a mi hi hagué instrumentalització de l'afer per la monarquia, almenys des de Joan II, i un abandó reial de l'afer un cop guanyada la guerra».²⁶

23. Gaspar FELIU, «Els continguts de la Sentència de Guadalupe i els malentesos que ha generat», a *Actes del VI Seminari d'Estudis Medievals*, Hostalric, en premsa.

24. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, «Política remensa de Alfonso el Magnánimo en los últimos años de su reinado (1447-1458)», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (Girona), núm. XIV (1960), p. 117-152; Rosa LLUCH BRAMON, «1457: supressió dels mals usos?», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona), núm. 16 (2003), p. 131-146.

25. Ernest BELENGUER, *Los Trastámara: El primer linaje real de poder político en España*, Barcelona, Pasado & Presente, 2019, p. 249-250.

26. Eva SERRA, «Vicens Vives i el pactisme», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió...*, p. 109 i 119.

Pel que fa al rei Ferran, la visió d'Eva Serra és, al meu entendre, molt més mesurada i encertada que la de Jaume Vicens: «No cal veure en el rei Ferran cap malvat, però tampoc cal veure-hi un redemptorista. Ni els dirigents catalans són uns angelets ni el rei un redemptor. El rei és, simplement, un rei. Un rei que instrumentalitza, que fa giragonses segons el context i les aliances circumstancials a conveniència seva, que reacciona tard o és diletant des de la llunyana Andalusia». I encara més: «Tot fa la impressió que el rei juga amb diverses cartes».²⁷ Subscriu plenament aquestes afirmacions i em sembla que actualment la majoria d'historiadors ho fariem.

Les aportacions d'Eva Serra sobre el conflicte remença són moltes i variades i, per sobre de tot, són i seran fonamentals en la concepció global de tot l'afer, perquè ella el concebia en la seva màxima amplitud, des dels segles medievals fins als moderns. Algunes de les seves hipòtesis han estat rebatudes, d'altres han estat gairebé plenament acceptades pels historiadors tant medievalistes com modernistes, i encara més, ens ha indicat diversos camins pels quals cal continuar la recerca. En qualsevol cas, Eva Serra ens ha fet pensar i repensar el conflicte remença històricament, amb originalitat i valentia.

ROSA LLUCH BRAMON²⁸

27. Eva SERRA, «Vicens Vives i el pactisme», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió...*, p. 111.

28. L'1 de juliol de l'any 2000, es va celebrar a Roses un homenatge a Jaume Vicens Vives amb motiu del 40è aniversari de la seva mort. Aquell dia i en aquell acte, el meu pare, l'historiador del pensament econòmic Ernest Lluch, em va dir que també hi anava en representació del seu germà, el geògraf Enric Lluch, que no hi havia pogut assistir. Va afegir que algun dia em tocava a mi mateixa participar en algun acte, representant-los alhora a ells dos. Sens dubte, aquest és l'acte en qüestió. Estic absolutament segura que tant l'Enric Lluch com l'Ernest Lluch compartirien aquest homenatge a Eva Serra.